

A 12. életév a fejlődéslelektan tükrében

2013. július 1-én hatályba lépett az új BTK, mely szerint már nem minden esetben zárja ki a büntethetőséget a jogi értelemben vett gyermekkor. A 16. § kimondja, hogy bíróság elé állítható az a 12. életévét betöltött természetes személy, aki emberölést, erős felindulásban elkövetett emberölést, testi sértést, valamint kifosztást követett el, amennyiben az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. A közvélemények mellett, a szakemberek is megosztóan reagáltak a szigorításra, habár már évekkel ezelőtt felmerült a korhatár leszállításának igénye a kiemelkedő tárgyi súlyú, valamint az élet elleni bűncselekmények tekintetében (*Margitán és Vaskuti, 2005*).

A statisztikák szerint (Legfőbb Ügyészség, 2012) az elmúlt évtizedben többszörösére nőtt a gyermekkorúak által szándékosan elkövetett testi sértések száma, s az adatok alapján sokan úgy vélik, hogy időszerű és szükséges volt fiatalabb korra helyezni a felelősségre vonhatóság alsó határát. Mások viszont felháborodottan állítják, hogy 12 éves gyermekek önálló döntéshozatali képessége éretlen, ezért indokolatlan, sőt a későbbi fejlődésre, jövőképre kifejezetten negatív következményeket vetít előre a szabadságtól való megfosztás büntetésének kilátásba helyezése.

A szigorítás nem csupán a laikusok, hanem a jogászok, kriminológusok körében is táplálta a gyermekek büntetőjogi felelőssége körül forgó vitát. Az alsó életkor megállapításának kérdése már régóta foglalkoztatja a jogalkotókat. Az egyik irányzat a társadalom és a bűnmegelőzés eredményességét helyezi előtérbe, melyhez szükségesnek és indokoltnak látja az alsó korhatár leszállítását 12 évre. Mások arra hivatkoznak, hogy a korai serdülőkorban hatékonyabban működnek a nevelési eszközök, mint a későbbi életkorokban, ezért elengedhetetlen a beavatkozás. Az ellentábor viszont vitatja a büntetőjogi eszközök nevelési célzatának eredményességét, s inkább annak hátrányos következményeire hívják fel a figyelmet (*Margitán, 2005*). Utóbbiakkal egybehangzóan vannak, akik a korhatár szigorítása helyett a gyermekvédelmi alapellátó rendszer megerősítésében látják a megoldást. (*Herczog & Gyurkó, 2007*) Megjelentek olyan álláspontok is, amelyek megkérdőjelezik egy általános, mindenkre érvényes korhatár megállapításának létjogosultságát. Az elgondolás szerint az elkövető fiatal egyedi sajátosságai alapján javallatos meghatározni jogellenes cselekményének következményeit. (*Gyurkó, 2008*) Számos érv került felsorakoztatásra pro és kontra az alsó korhatár módosításával kapcsolatban. Átgondolt állásfoglaláshoz azonban elengedhetetlen alaposabban vizsgálni a szóban forgó életkor fejlődépszichológiai sajátosságait.

Magyarországon a jelenleg hatályban lévő Btk., a büntetőjogi felelősség megállapítását 12. életévüket betöltött elkövetők körében a belátási képesség meglétéhez köti. Utóbbi megállapítása elmeorvos szakértő bevonásával lehetséges. Németországban a büntethetőség megállapításakor irányadó a „társadalmi érettség” kérdése. A kifejezés három összetevőt takar: szellemi- és erkölcsi érettség, valamint az önkontroll gyakorlására való képesség. (*Margitán, 2005*)

Jelen tanulmány célja tehát a 12 éves kor elhelyezése a fejlődéslelektanban, s a német példát követve az életkori sajátosságok ismertetése különös tekintettel a kognitív, az erkölcsi és viselkedésszabályozási képesség fejlődési aspektusaira.

A kamaszkor elhelyezése a fejlődéslélektanban

A büntethetőség korábbi- legtöbb bűncselekményt illetően jelenlegi- korhatára az elkövetés idején betöltött 14. életév. A fejlődéslélektan az említett életkort szinte vitathatatlanul a serdülőkorba helyezi. Az újonnan megállapított korhatár legalapvetőbb problematikája a fejlődési szakaszba való besorolás, hiszen a gyermekkor végén, kamaszkor elején helyezkedik el. A pubertás kezdetének időpontját a genetikai és a környezeti feltételek együttese, egymással kölcsönhatásban határozzák meg. A környezeti hatások közül kiemelendők a családon belüli konfliktusok, s a krónikus stressz, melyek bizonyítottan hatással vannak a biológiai érés folyamatára. (Cole & Cole, 2001)

A legtöbb definíció azonban a serdülőkor kezdetét a 12. életévre helyezi. (Kósa, 2001) Pszichológiai értelemben a gyermekkor 12 éves korra lezárul, elkezdődik a serdülőkor, melyet a jogi értelemben vett nagykorúság, azaz 18 éves kor zár le. Általánosságban a serdülést az éréssel járó biológiai, hormonális változások beindulásával határozzák meg a fejlődésszichológusok. A testi fejlődés következtében megváltozik a testkép, ezáltal az énkép, melyekkel párhuzamosan átalakul a gondolkodás valamint az érzések, és ezek együttesen meghatározzák a társas kapcsolatokat. A változások tehát egyaránt megjelennek intra- és interperszonális szinten.

Serdülőkori gondolkodás

A serdülőkori gondolkodás minősége tartalom és helyzetfüggő. Eltérő szinten gondolkodnak tudományos eredményeken, erkölcsi kérdésekben, társas kapcsolataikról és önmagukról. Fontos kiemelni, hogy a tizenévesek gondolkodásában meghatározó a sérthetlenség illúziója. Hiába szereznek tudomást rémisztő, elrettentő példákról, akár a hírekből kapott szörnyűségekről, a kamaszok úgy érzik, hogy mindez velük nem történhet meg, mintha egy védőháló venné őket körül. (B. Kádár, 1997) Az említett gondolkodásbeli jellegzetesség részben magyarázza, hogy az egyének miért kockázattvállalóbbak ebben az életszakaszban. Gondolkodásukban megjelenik az ellentmondásmentes, logikus érvelés igénye. Elkezdnek hipotéziseket felállítani, s képesekké válnak elvont fogalmakat használni mentális műveleteik során. A kognitív fejlődésről Piaget tett korszakalkotó megállapításokat, aki egyben úgy vélte, hogy gondolkodási szintünk határozza meg erkölcsi vélekedéseinket is, ezért ennek kifejtésére a későbbiekben kerül sor.

A serdülő személyiség

Mint minden komoly változás az ember életében, a régebbivel való szakítás egy új kezdet lehetőségét hordozza magában, ezért krízisként értelmezhető. Az átmeneti időszakokat általánosságban is a bizonytalanság, instabilitás kíséri, s ez alól a serdülőkor sem képez kivételt. Jelen esetben a serdülő hátrahagyva gyermekkorát, új életszakasz elébe néz. Erikson minden ilyen nagyobb váltást normatív krízisnek nevez, mivel bekövetkezésük a fejlődéssel együtt jár. Erikson úgy vélte, hogy a serdülőkor fő feladata a valós identitás megtalálása. (Erikson, 1968 idézi: Cole & Cole, 2001)

A kamaszokat egyre jobban foglalkoztatja az a filozófiai kérdés, hogy ki is ő igazából. Megjelenik az önismeret igénye, de valójában még nem rendelkezik ezen ismeretekkel, nincs tisztában saját lehetőségeivel, képességeivel és korlátaival. Az önismeret megszerzéséhez

vezető első lépés az identitás keresésének kezdete. Jellemzően az identitáskeresési időszak azzal kezdődik, hogy a serdülő közel mindent elutasít, ami a tanártól, szülőtől, vagy bármilyen tekintélytől származik. Sokkal fontosabbá válik a kortársak véleménye, hiszen elsősorban közéjük akar már tartozni. A kortársak jobban képesek megérteni aktuális problémáikat, mint a felnőttek, akik gyakran leértékelik a kamasz gondjait, megfedkezve róla, hogy egykor ők is hasonló nehézségekkel küzdöttek.

Ebben az időszakban a tizenéves szembefordul a tekintéllyel, s megkérdőjelezi az addig sérthetetlennek tűnő értékeket, nézeteket, szokásokat. Kisiskolás korban a legtöbb gyerek szinte kételkedés nélkül tiszteli az őt körülvevő tekintélyszemélyeket, s az ő tetszésüket, elismerésüket igyekszik kivívni. A tekintélyt megtestesítő személyektől származó információkat hitelesnek tekinti, azokat megkérdőjelezés nélkül elfogadja. Ebben az életkorban azonban, a gyermek nem a tartalom, hanem a forrás alapján ítél. Kamaszkorban a serdülő először szembefordul a legtöbb addig vallott nézettel, szokással, értékkel, szabállyal. A tiltakozások következtében gyakran kerül konfliktusba szüleivel, tanáraival. A nézeteltérések mellett megjelennek az önállósági törekvések is, melyek szintén teret adnak a szülő- gyermek közti konfliktusoknak. Az önállóság igénye 12-13 éves korban azt jelenti, hogy a kamasz több szabadságot, felnőtteket illető jogokat, önálló életet akar, maga akar határozni az őt érintő kérdésekben. (*Mérei és V. Binét, 1970*)

A terhelt időszakban a serdülőre jellemző a keresés, változatos szerepek próbálgatása, új szokások, nézetek megismerése. Ezt az időszakot nevezi a fejlődéslélektan moratóriumnak. A serdülés végére optimális esetben az egyén rálel a számára megfelelő értékekre, kialakítja véleményét, érdeklődési körét, melyek mellett el tud köteleződni. (*Marcia, 1980*) A moratórium állapotában, a gyermekkorhoz hasonlóan nagy jelentőséggel bírnak a környezetében lévő modellek, melyek valamely tulajdonságuk, viselkedésük, statusuk alapján vonzóak a serdülő számára. Nem feltétlen szükséges személyes kapcsolatban állni a választott modellel, ezek származhatnak a médiából, mint például a televízió által sugárzott műsorok szereplői. (*Kósa, 2004*). Véleményem szerint napjainkban kiemelkedő szerepet játszik az internet, különösképp a közösségi oldalak, melyek napjainkban fő színterei az én-bemutatásnak. Az említett keresgélési folyamat azonban nem törvényszerűen játszódik le minden serdülő esetében: sok gyermekben fel sem merül a változtatás lehetősége, s kérdőjel nélkül átvesszi a szülei elképzeléseit (jellemzően a tekintélyelvű nevelést alkalmazó, szigorú szülők gyermekei), vagy folyton keresgél, nem tud elköteleződni bizonyos értékek mellett. Rossz családi körülmények közt, előfordul az is, hogy ellen-azonosul a szülővel, és felülbírálat nélkül mindennek az ellenkezőjét csinálja a későbbiekben is, anélkül, hogy ebben a szembefordulásban valójában örömet lelné vagy megvalósítaná saját elképzeléseit.

A serdülők társas kapcsolatai

Kamaszkorban a baráti kapcsolatok szorosabbra fűződnek, az addig közömbösnek ítélt másik nem vonzóvá válik, a szülőktől viszont megjelenik a távolodás. (*Cole & Cole, 2001*) Kisiskoláskorhoz képest újdonságként jelenik meg, hogy már nem csak a közös tevékenységben való részvétel képez alapot a barátságához, hanem új szempontok is előtérbe kerülnek, mint az azonos értékrend, hasonló szokások, attitűdök, jövőkép. Fokozódik a hűségre, intimitásra és hasonlóságra való igény. (*Berndt & Keefe, 1995* idézi: *Cole & Cole, 2001*). Amint az már korábban említésre került, a serdülők gyakran egyedül érzik magukat problémáikkal, és a társas támaszt már nem szüleiktől, hanem kortársaiktól várják, akik közel azonos gondokkal küzdenek. Érthető tehát a hasonlóság jelentősége, mely főleg a

biztonságérzetben, megértettségben játszik meghatározó szerepet. Amennyiben az egyén nem talál támogatottságra, elfogadásra közvetlen környezetében - ide értendők a családtagokkal, barátokkal, osztálytársakkal kialakított kapcsolatok - a kamasz olyan csoportot fog keresni, ahol ezen szükségletei kielégülhetnek. Magányosságból fakadó választásai nem feltétlen állnak összhangban értékrendjével, de az elfogadottság, valahova tartozás érzése elérése érdekében azonosul az új csoport normáival. (N. Kollár, 2004) Az említett mechanizmus komoly rizikófaktort hordoz magában a deviáns viselkedés megjelenésének tekintetében, s részben magyarázatot kínál arra a jelenségre is, hogy egy pozitív értékrenddel rendelkező serdülő esetenként miért tanúsít a társadalom által normaszegőnek ítélt magatartást egy adott csoport tagjaként.

A kortársak szerepét vizsgálva Brown és munkatársai (1986, idézi: Cole & Cole, 2001) megállapították, hogy a serdülőkor elején a konformitás szintje nő, erőteljesebben érvényesül a csoport nyomása, majd a serdülőkor közepére ez a tendencia csökken. Fontos azonban kiemelni, hogy az antiszociális viselkedésre való hajlandóság alul marad a társadalmilag elfogadható cselekedetek végrehajtásához mutatott hajlandósághoz képest. Utóbbi megállapítás viszont csak abban az esetben érvényesülhet, amennyiben a serdülő maga helytelennek tulajdonítja a tőle kívánt viselkedést. Amennyiben a társak által kívánt magatartást az egyén nem ítéli szociálisan elfogadhatatlannak, úgy a kortárs csoport nyomása jobban érvényesül. A helyes és helytelen magatartás, illetve ezekről való vélekedés a moralitás problematikáját vetik fel.

Erkölc

Pszichológiai szempontból az erkölcs az aktuális társadalmi normákkal való azonosulást jelenti. E definícióból egyenes következik, hogy az erkölcsi gondolkodás és viselkedés egy tanulási folyamat eredménye. (Ranschburg és Popper, 1978) Elengedhetetlen tisztázni, hogy az erkölcs két elkülönítendő szempontból vizsgálható, egyfelől az erkölcsi tudat, másfelől pedig az erkölcsi viselkedés. Ideális esetben e két komponens egyszerre van jelen, ám előfordul, hogy az erkölcsi tudatot nem követi az ennek megfelelő viselkedés. Bűnelkövetők esetében gyakran megállapítható, hogy rendelkeznek erkölcsi tudattal, tudják, hogy mi a helyes és helytelen, mégis normaszegő magatartást tanúsítanak. (Kósa, 2001) Először tekintsük át az erkölcsi tudatra vonatkozó megközelítéseket, hiszen az erkölcsös viselkedés mögött nagy valószínűséggel megtalálható az erkölcsi tudat.

A fejlődéslélektani kutatók szinte mind egyetértenek abban, hogy az erkölcsi gondolkodás több fejlődési szakaszon átívelő tanulási folyamat. Eltérő nézetekkel találkozhatunk abban a tekintetben, hogy különálló, egyetemes fejlődésnek tekinthető-e a társadalmi rendről való vélekedés, avagy egyéb tényezők által meghatározott, más területekkel kölcsönhatásban bontakozik ki. Piaget (1970) kognitív fejlődés elmélete szerint az erkölcs és a gondolkodás együtt fejlődnek, [meghatározott sorrendben](#). Az érési folyamatot Piaget a gondolkodásban bekövetkező változások mentén négy szakaszra osztotta. Elmélete szerint [általában](#) 12 éves [kor körül](#) éri el az egyén a gondolkodási képesség legmagasabb szintjét, a formális műveletek szakaszát. Az említett váltással az erkölcsi gondolkodásban is átrendeződnek a hangsúlyok: az interperszonális kérdésekről áttolódik az érdeklődés a társadalmi dilemmák felé. Korábban, a konkrét műveletek szakaszában a gyermek már felismerte a szabályok társas jelentőségét, megegyezésen alapuló létrejöttüket, s ez rugalmasságot hozott a szabályokhoz való merev ragaszkodásba. Piaget ezt autonóm erkölcsnek nevezte. Ugyanebben a szakaszban a gyermek átvált következmény-etikáról a szándék-etikára, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy 7 és 12 év

közi gyermekek **tipikusan** már nem az okozott eredmény alapján ítélik meg valakinek a felelősségét, hanem a szándék felől közelítve alkotnak véleményt. A gondolkodásban szintén nagy változás történik 9 éves kor körül, melyet tekinthetünk a formális gondolkodás előfutárának, ez pedig a decentrálság jelensége. A korábbi egy szempontú gondolkodást módosítja az a felismerés, hogy egyszerre több érvényes nézőpont létezhet egymás mellett, így más aspektusból, más szemszögéből nézve is érdemes megvizsgálni a dolgokat (*V. Binét, 1985*).

12 éves kortól a gondolkodás eléri a formális művelet szintjére, amikor már képessé válik absztrakciókkal, hipotézisekkel manipulálni, egyszerre több szempontot figyelembe véve. Piaget elméletét több kritika érte, az egyik legfigyelemreméltóbb azonban a szabályok és az erkölcs közti különbségről tett megállapítás, melyet a gyerekek már hétéves korban képesek felismerni. A gyermekek többsége rossznak tartja a tartja a verekedést, lopást, hazugságot, függetlenül attól, hogy ezeket tiltja-e valamilyen szabály vagy sem. (*Kováts, 2004*)

Egy másik elképzelés szerint a formális műveleti gondolkodás bizonyos mértéke szükséges, de nem elégséges feltétele az erkölcsi fejlődésnek. *Lawrence Kohlberg* (1976) elképzelése szerint az erkölcsi gondolkodás önmagában fejlődik, és iskoláskorban kezdődik el. Vizsgálatai során erkölcsi dilemmákat mutatott be gyerekeknek valamint serdülőknek, és érveléseik alapján a gondolkodás három szintjét különítette el, azokon belül is két-két orientációt. Kohlberg az első szintet prekonvencionális szakasznak nevezte el, mivel ezen a szinten a gyerekek még nem látják a konvenciók társas szerepét. Ezen a szinten az első szakaszban a szabályok betartását a büntetés elkerülése motiválja. Az egocentrikus nézőpont dominál. A második szinten található az instrumentális erkölcsiség, vagyis az erkölcsös viselkedés eszköz jellegű. Az egyéni érdekek, szükségletek szempontjából kedvezőbb következményekkel jár a szabálykövetés, de társak érdekei még nem játszanak szerepet gondolkodásban. Kutatások szerint a fiataalkorú – tehát serdülő- bűnelkövetők érvei ebbe a szakaszba sorolhatók (*Gregg és mtsai., 1994*). A társas megegyezés előtti szintet követi a konvencionális szint, amikor a saját szempontok mellett már a másik nézetei is figyelmet kapnak. E szint első szakasza, az ún. „jogyerek-orientáció”, amikor azért válik fontossá a társas normák követése, hogy az egyén a számára jelentőséggel bíró személyek helytelenítését elkerülje, illetve az ő elvárásainak megfeleljen. A konvencionális szinten maradván, a második szakasz a „törvény és rend” nevet viseli, hiszen ekkor válik hangsúlyossá a csoport, amelyben az egyén él, s felismeri, hogy normák nélkül nem működik az együttélés. Ez a fajta gondolkodásmód jellemzően a serdülőkorban jelenik meg, és egészen a húszas évek közepéig tart. A posztkonvencionális szint már túlmutat a társadalmi konvenciókon, a többség által elfogadott normák mellett egyéb értékek is irányadóvá válnak.

Kelman (1961) a szocializáció szerepét hangsúlyozta az erkölcs kialakulásában. A környezet, különösképp a személy számára fontos személyek, vonzó modellek által közvetített értékeket, normákat, viselkedési szabályokat fokozatosan sajátítjuk el. Pontosabban a kívánt viselkedés már egészen korán megvalósul, a mögöttes tudattartalom azonban szakaszosan, minőségileg változik. Eleinte passzív behódolásról beszélhetünk, amikor a szabályok betartásának mozgatórugója a büntetés elkerülése, vagy valamilyen jutalom megszerzése. A viselkedést tehát a behódolás jellemzi, mögötte nem húzódik meg a szabály szükségességének elismerése, megértése. Ebben az időszakban a jutalmazó/büntető személy hiányában, a viselkedés csekély valószínűséggel marad fent. Későbbiekben a gyermek, vagy serdülő elkezd egy számára vonzó modellt utánozni, és azonosul az ő attitűdjeivel, vélekedéseivel, szokásaival. Ezen a szinten a modell személye a meghatározó a saját értékrend helyett. Ebből adódóan, ezen a szinten még nem jelentkezik lelkiismeret-furdalás, amennyiben nem a mástól átvett

értékeknek megfelelően cselekszik. A szabályok, meggyőződések belsővé tétele egy magasabb szintet képvisel. Szilárd értékrenddel ellentétes cselekedet vagy mulasztás következtében büntudat gyötri az egyént.

Nagyjából 9-10 éves korra tehető az a képesség, hogy a tekintélyszemély jelenléte nélkül is szabálykövető magatartást tanúsítson a gyermek. (*Ranschburg és Popper, 1978*) A gyermeklélektan úgy véli, hogy ebben az életkorban jut el a gyermek arra a szintre, hogy interiorizálja a környezete által közvetített értékrendszert, és azok saját meggyőződéssé válnak. A szabályok megszegését kellemetlen, kínos érzés követi. A normakövető magatartásban minőségi változás jön létre, mivel már nem az utasításból eredő kötelességtudat vezérli a viselkedést, a lelkiismeret-furdalás elkerülése válik elsődleges mozgatórugóvá. (*V. Binét, 1985*)

Más elképzelések az erkölcsi fejlődést az én-fejlődésbe ágyazva képzelik el. Megjegyzendő, hogy az én-pszichológiai megközelítésben Loevinger (1966, 1976) az *én*-nek tapasztalatokat szintetizáló és integráló funkciót tulajdonít. Az *én* fejlődését e két működésmód egymásra épülő szakaszain keresztül írja le. Amennyiben valamely *én*-funkció a környezeti elvárásoknak nem tud megfelelni, úgy további változás válik szükségessé, s így lép át az *én* egy következő, magasabbrendű fejlődési stádiumba. Amint láthattuk, a változás részben környezeti feltételhez kötött, nem szükségszerűen, az éréssel együttjáró minőségbeli váltás. Ebből fakadóan nem mindenki jut el az *én*-fejlődés legmagasabb szintjére, s könnyen elképzelhető, hogy valaki viszonylag alacsony szinten megreked. Loevinger tíz szakaszra osztotta az *én*-fejlődést, s azon belül a negyediktől a hetedikig tartó szintek felelősek a moralitásért. A negyedik, az úgynevezett „*énvédő*” szakaszig az egyén – többnyire gyermek-cselekedeteit az impulzivitás jellemzi, kifejezi önálló akaratát, nem foglalkozik viselkedésének következményeivel, csak a jelenre összpontosít. A másokhoz fűződő kapcsolatai érdekvezéreltek, a társakat saját haszonszerzése, érdekei szempontjából ítéli meg. A külvilág azonban igyekszik - büntetések útján - korlátok közé szorítani az impulzív megnyilvánulásokat, és ezzel kezdetét veszi az ösztönkésztetések kontrollja, melyet Loevinger „*énvédő*” szakaszként ismertet.

A helyes magatartás irányítóját a büntetés elkerülésére való törekvés. Az egyén akkor jut a következő, konformista szintre, amikor felerősödik benne a közösséghez tartozás igénye, felismeri a valahova tartozás szükségességét saját elégedettsége érdekében. Az együttélés szabályainak betartása feltételt képez a közösséghez tartozáshoz. A társas normák megszegése kiközösítést von maga után, mely önmagában büntető értékű. Loevinger szerint a további fejlődést az a felismerés motiválja, miszerint nem lehet mindig, minden körülmény közt és mindenkinek megfelelni, hisz nincs minden tekintetben tökéletes ember. Következésképp a szabályok közt is szelektálni kell, illetve bizonyos élethelyzetekben indokoltá válhat egyes szabályok megszegése. Ezzel megjelenik a szabályok rugalmasabb kezelése és a kivételek felismerése. Az egyént alapvetően még mindig a konformitás vezérli, de már megjelennek a következő szint elemei is, innen a lelkiismeretes-konformista elnevezése ennek az átmeneti szakasznak.

Az erkölcsi fejlődés utolsó szintjén váltja fel a mások előtti szégyenérzetet a büntudat. A korábbi elképzelésekhez hasonlóan az említett negatív érzés megjelenése mutatja Loevingernél is, hogy a kezdetben külső normák a viselkedés belső szabályzóivá váltak. A lelkiismeretes szinten a szabályok önálló felülvizsgálata történik, mely során az egyén eldönti, hogy egy szabály milyen mértékben felel meg saját értékrendjének. A normákat önmagának, és nem valamilyen csoportnak történő megfelelés érdekében követi. A lelkiismeretes szintre

jutáshoz arra a szemléletmódra van szükség, hogy a történéseket több aspektusból is vizsgálhatók, s több nézőpont is érvényesülhet egyszerre. (Loevinger 1966, 1976, idézi Carver & Scheier, 1995) Loevinger ugyan nem kötötte életkorokhoz az én-fejlődést, de megállapítható, hogy a lelkiismereti szakaszba lépéshez szükséges a decentralálás és a formális gondolkodásra való legalább részbeni képesség.

Az elvont gondolkodás megjelenése, több szempont egyidejű mérlegelése a gyermekkor végére, korai serdülőkorra tehető. Társadalmunkban a szocializáció elsődleges színtere általában a család, másodlagosan az óvoda és iskola, s ezek résztvevői képviselik az egyén számára a biztonságot nyújtó közösséget, melyhez a gyermek tartozni vágyik, s vágya kielégítése érdekében bizonyos szabályokat kell követnie. Látható, hogy Loevinger az *én*-t teszi felelőssé az erkölcs kialakulásában, a szabályok interiorizálásban és az impulzusok kontrolljában, azonban nem következik egyenes összefüggés az én-fejlődés és a viselkedés között. A szabálykövető magatartás már a negyedik szinten megvalósul, a pszichológiai háttérdinamika viszont szintről szintre haladva változik (Carver & Scheier, 1995). A serdülőkor kezdetére az egyén már elsajátította a környezet által közvetített értékrendet. (Kósa, 2001) A kérdés tehát nem csupán az, hogy mentálisan mire képes, mit tud, vagy nem tud, illetve mi motivál egy 12 éves serdülőt, hanem, hogy elvárható-e tőle viselkedésének szabályozása?

Önkontroll

Az erkölcsi tudat fejlődésének áttekintése után térjünk át az erkölcsös viselkedés tanulmányozására. A morális magatartás két kritérium mentén ismerhető fel: az egyik a kísértésnek való ellenállás képessége, a másik pedig a kísértésbe esést követő lelkiismeret-furdalás megjelenése. Amennyiben a csábításnak való ellenállásra, és a tekintélyszemély jelenléte nélküli szabálykövető magatartásra, a gyermek 10 éves koráig nem válik képessé, az jelentősen csökkenti a felnőttkori erkölcsös viselkedés kialakulásának valószínűségét. (Ranschburg és Popper, 1978) Tekintsük át, hogy az erkölcsi tudaton kívül, milyen lelki mechanizmusok vesznek részt a viselkedés szabályozásában.

Freud elképzelése szerint a személyiség három részből tevődik össze: a *felettes-én*, az *én* és az *ösztön-én*, s ezek összjátéka határozza meg a viselkedést. Az *ösztön-én* személyiségünk legősibb és legprimitívebb része, az egyetlen, amely születésünktől fogva adott. Működését az örömeelv vezérli, mely szerint minden szükségletnek, váagnak azonnal ki kell elégülnie, ellenkező esetben kellemetlen érzés keletkezik az egyénben. Az *ösztön-én* azonban nem számol a realitásból származó elvárásokkal, szabályokkal, körülményekkel és következményekkel, sem az elérendő célhoz vezető eszközökkel, a kielégülés módjával. A vágyak kielégülése mellett az örömeelv azt is jelenti, hogy minden negatív érzést, ami az öröm akadályában áll, vagy azt veszélyeztet, azonnal el kell hárítani. A lehetőségek racionális mérlegelése, a személyiség egy másik részének, az *én*-nek a feladata. Ez a pszichés funkció a fejlődés során, az *ösztön-én*-ből alakul ki, azzal a céllal, hogy a realitás követelményeit figyelembe véve eleget tudjon tenni az *ösztön-én* követeléseinek. Működése a realitás elv alapján működik, képviseli az emberi viselkedés racionális aspektusát. Számba veszi a következményeket, korlátokat, felmerülő veszélyeket és kockázatokat, ezek tükrében megvizsgálja az egyes vágyteljesítő viselkedési alternatívákat, azok közül kiválasztja a legmegfelelőbbet, vagy esetlegesen elhalasztja, késlelteti megvalósulását. Az *én* feladata tehát az ösztönkésztetések kordában tartása, késleltetése, hogy azok a külvilág elvárásainak megfelelő módon és időben megvalósulhassanak.

Az *én* azonban nem foglalkozik erkölcsi kérdésekkel. Amennyiben egy cselekedet az örömeit szolgálja, és a külső körülmények lehetővé teszik megvalósulását, az *én* engedélyezi azt, függetlenül a magatartás társadalmi megítélésétől. Utóbbi kérdésekért a személyiség harmadik része, a *felettés-én* felel. A személyiség ezen része szintén a későbbiek során, az említett két funkció közül utoljára alakul ki. Elsősorban a szocializáció játszik főszerepet fejlődésében. A kisgyerek lassan megtanulja, hogy szülei, vagy más fontos személyek szeretete elnyerése érdekében el kell fogadnia mindazt, amit szülei helyesnek gondolnak, ellenkező esetben a visszautasítás fájdalmával kell megküzdenie. A környezet által belsővé tett értékeket nevezzük introjekciónak. A *felettes-én* tehát a helyes és helytelen közt tesz különbséget, magába foglalja a szülők vagy más tekintély személyek által képviselt normákat. Arra törekszik, hogy ezeknek megfeleljen. Az *ösztön-én* azon törekvéseit, amelyek nem felelnek meg ezen értékeknek, mások rosszallását váltaná ki, nem csupán elhalasztja, hanem teljes mértékben gátat szab nekik. (Carver & Scheier, 1995). A *felettes-én* újabb feladatokat ró az *én*-re, hiszen ez a rész hajtja végre a *felettes-én* utasításait, figyelembe véve a realitás nyújtotta lehetőségeket és korlátokat. Freud fejlődésre vonatkozó elméletében a gyermek kisiskolás korában az ösztönkésztetései átmenetileg lecsillapodnak, háttérbe szorulnak, melyet látencia időszaknak nevez. Ez a nyugalmasnak tekinthető időszak lehetőséget biztosít a felettes-én megszilárdulására, mely nagyjából 9-10 éves korra tehető.

Kamaszkorban, a hormonális hatások révén az ösztönkésztetések azonban újból erőre kapnak, melynek következtében felerősödhetnek többek közt az agresszív késztetések. Részben ezért is olyá viharos a korai serdülőkor. Ezt a szakaszt jellemzi a nemi szereppel való azonosulás, valamint fellazulnak az *én*-határok, meggyengül az *én*-szerkezet. (B. Kádár, 1997) Megállapítható, hogy az imént bemutatott személyiségpszichológiai elméletek a személyiség más-más részeit teszik felelőssé a viselkedés szabályozás kialakulásában. Loevinger szerint az *én* bizonyos fejlettségi szintje szükséges a morális viselkedés létrejöttéhez, míg Freud elképzelése szerint az *én* amorális, és a *felettes-én* tesz különbséget jó és rossz közt. Mindkét nézet azonban egyetért abban, hogy a szocializáció során alakulnak ki a moralitásért felelős működések. Mindezek alapján felmerül a dilemma, hogy mennyiben várható el az egyéntől, hogy a társadalmi normáknak megfelelően viselkedjen, ha az otthoni normák azokkal ellentétesek? (Margitán, 2005)

Összegzés, kitekintés

Az eddigiekben tárgyalt elméletek és megállapítások alapján megalapozottan feltételezhető, hogy a legtöbb 12 éves gyermek már képes a szabályoknak megfelelően viselkedni, különbséget tenni a szabályok és az erkölcsi kérdések között, s viselkedését a normákhoz igazítani. Megállapítást nyert az is, hogy ezek a mechanizmusok általában már jóval 12 éves kor előtt kialakulnak, ezért nem feltételezhető lényeges különbség 12 és 14 éves serdülők közt tárgyalt területeken. Ugyanakkor lényeges kiemelni, hogy a cselekedetek következményeinek belátására vonatkozó képesség sokkal inkább köthető más lélektani funkciók meglétéhez, mint előre meghatározott életkori küszöbhez. Felvetődik azonban az a kérdés, hogy a büntetőjogi szankciórendszer eszközei eltérő hatást gyakorolnak-e a 12 és 14 éves serdülők pszichés fejlődésére.

Fontos kiemelni, hogy az áttekintett elméletek, a tipikus fejlődési környezeti hatásokra alapoznak, az átlagostól jelentősen eltérő szocio-kulturális környezeti hatásokra, és azok

következményeire viszont nem terjednek ki. A deviáns viselkedés hátterében álló intra- és interperszonális folyamatok ismertetése jelen esetben nem tartozott a célkitűzések közé.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk napjainkat meghatározó információs kor mindent átható környezeti hatását sem. A XX. században felnövekvő gyermek tudását, gondolkodását meghatározó elemeket főként tapasztalati úton szerezte meg, melyeket a felnőtt vagy kortárs csoport szabályozott, lehetőség szerint életkorához igazított. Az internet széles körű elterjedése új kapukat nyitott meg a felhasználók számára, tekintet nélkül azok életkorára. Az információk kontrollálatlan áradata, a közösségi oldalak elterjedése, az emberi kapcsolatokat meghatározó kommunikáció megváltozása szükségszerűen kihat a felnövekvő generáció pszichés fejlődésére. A korábbi elképzelésekhez képest újabb életszakaszokat azonosít a fejlődéslélektan, s ezáltal újabb fogalmak kerülnek a fókuszba, mint például a „kibontakozó felnőttkor” (Arnett, 2001 idézi Vida, 2011) Utóbbi megállapítás értelemszerűen felveti a kérdést, hogy a klasszikus fejlődéslélektani megállapítások mennyiben érvényesek a 2000. év után születettekre.

IRODALOMJEGYZÉK

Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence to midlife. *Journal of Adult Development*, 133-143 pp. Vol. 8. idézi: Vida Katalin (2011): A kezdődő felnőttkor és a kapunyitási pánik. Szakdolgozat. ELTE PPK, Pszichológia szak, Budapest.

B. Kádár Judit (1997): Oldás és kötés: a korai serdülőkor folyamati és helyszínei. In: Bernáth László és Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*, Tertia Kiadó, Budapest, 87 – 108 oldal.

Berndt, T.J., Keefe, K. (1995) Friend's influence on adolescent's adjustment in school. *Child Development*, 66. idézi: Cole, M., Cole, S. (2001): A serdülőkori fejlődés biológiai és szociális alapjai In: *Fejlődéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 604-639 oldal.

Brown, B.B., Clasen, D.R., Eicher, S. A. (1986): Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. *Developmental Psychology*, 22. idézi: Cole, M., Cole, S. (2001): A serdülőkori fejlődés biológiai és szociális alapjai In: *Fejlődéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 604-639 oldal.

Carver, C., Scheier, M. (1995): Énpszichológia. In: *Személyiségpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 256- 278 oldal.

Carver, C., Scheier, M. (1995): A személyiség szerkezete és működése pszichoanalitikus nézőpontból. In: *Személyiségpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 198- 221 oldal.

Cole, M., Cole, S. (2001): A serdülőkori fejlődés biológiai és szociális alapjai. In: *Fejlődéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 602-639 oldal.

Cole, M., Cole, S. (2001): A serdülőkor pszichológiai fejleményei. In: *Fejlődéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 640-690 oldal.

Erikson, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis* idézi: Cole, M., Cole, S. (2001): A serdülőkor pszichológiai fejleményei. In: *Fejlődéslélektan*, Osiris Kiadó, Budapest, 640-690 oldal.

Gregg, V., Gibbs, J.C., Basinger, K.S. (1994): Patterns of developmental delay in moral judgment by male and female delinquents, *Merrill-Palmer Quarterly*, 40 (4)

Gyurkó Szilvia (2008): A büntethetőség alsó korhatára, valamint a gyermek- és fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények körüli dilemmák. *Kriminológiai tanulmányok*, 45. 73-91 oldal.

Herczog Mária és Gyurkó Szilvia (2007): Ártatlanságra ítélve – a gyermekkorú elkövetők az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem határán. *Kriminológiai tanulmányok*, 44. 134-153 oldal.

Kelman, H. (1974): Further thoughts on the processes of compliance, identification, and internalization. In: James T. Tedeschi (szerk.), *Social power and political influence* URL:

http://www.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=Pi8hXpveYzQC&oi=fnd&pg=PA125&dq=kelman+moral+development&ots=nzO2ZjyGq5&sig=N3-jpy5-rodOUtnqvzyFdiYper4&redir_esc=y#v=onepage&q=kelman%20moral%20development utolsó
letöltés: 2013.10.28.

Kováts Daniella (2004): Az erkölcsi fejlődés. In: Csondorné dr. Schüller Gabriella (szerk.) *Pszichológiai alapismeretek*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 137-158 oldal.

Kósa Éva (2001): A szociális fejlődés alapkérdései. In: Oláh Attila és Bugán Antal (szerk.): *Fejezetek a pszichológia alaterületeiből*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 259- 326 oldal.

Kósa Éva (2004): A média szocializációs hatásai. In: N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, 572 – 589 oldal.

Marcia, J. E. (1980): Identity in adolescence. In: Adelson, J. (szerk.) *Handbook of adolescent psychology*, New York URL: http://egitim.baskent.edu.tr/duyuruek/ip_chalid/marcia_identity.pdf
Utolsó letöltés: 2013.10.30.

Margitán É. (2005): A kiskorú jogi felelőssége. In: *Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 11-51 oldal.

Margitán Éva és Vaskuti András (2005): Új megoldások a kiskorúak büntetőjogában. In: *Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 201-203 oldal.

Mérei Ferenc, V. Binét Ágnes (1970): *Gyermeklélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 282-286 oldal.

N. Kollár Katalin (2004): Az identitás alakulása: mi dől el serdülőkorban? In: N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, 119-126 oldal.

[Piaget, J. \(1970\): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.](#)

Ranschburg Jenő és Popper Péter (1978): *Személyiségünk titkai*. RTV-Minerva Kiadó, Budapest, 147-158 oldal.

Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről. Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, 2012. URL: <http://www.mklu.hu/repository/mkudok7746.pdf>
Utolsó letöltés: 2013.10.30.

V. Binét Ágnes (1985): Személyiség fejlődés a kisiskoláskortól a serdülésig In: Bernáth László és Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*, Tertia Kiadó, Budapest, 75-86 oldal.